

Bagdi László

Berettyóújfalu vármegyeszékhellyé alakulása 1920–1928

Berettyóújfalu egy 16 000 fős lélekszámú, Hajdú-Bihar megyében található, román határ mentén fekvő kisváros. 1921 előtt nagyközségi formában működve Bihar vármegye Berettyóújfalui járásában mintegy 19 település központja, a térség – elsősorban kereskedelme által – gazdasági és kulturális csomópontja. A trianoni diktátum értelmében a vármegye 10 609 km² területének és 582 132 fős lakosságának 75%-át Romániához csatolták. A történelmi Bihar megszűnése a vármegye Magyarországon maradt 160 000 lakosának az élet minden területén tragédiát jelentett. Nagyvárad, mint az ország egyik legnagyobb múlttal rendelkező nagyvárosának elszakítása nem csupán történelmi-érzelmi jelentősége miatt volt fájó, az addigi megyeszékhely elvesztésével Biharország gazdasági, egészségügyi, kulturális és közigazgatási centrumát veszítette el. A rendelkezésünkre álló források alapján a megmaradt terület földrajzi, gazdasági és infrastrukturális adottságait, valamint Berettyóújfalu dualista időszak kezdete óta tartó permanens városiasodó tendenciáját figyelembe véve az új megyeszékhely kijelölése sem érdemi vita, sem mérlegelés tárgyát nem képezte, így 1921. január 1. után településünk lett Csonka-Bihar vármegye központja.

A tragédia miatti kényszerfordulat Berettyóújfalu történetében igen ambivalens élethelyzetet eredményezett. A megyeszékhellyé alakulás feladata, az elsősorban anyagi, infrastrukturális és közigazgatási kritériumok teljesítése a települést addig soha nem látott kihívások elé állította. További súlyos problémát okozott a vármegye elcsatolt részéről érkező menekültek helyzete: a köztisztviselők és közalkalmazottak szociális ellátása és egzisztenciális kárpótlása is erőn felüli kapacitást és teljesítményt követelt. A központtá válással ugyanakkor a már említett, több évtizede zajló városiasodó folyamat is új értelmet és lendületet nyert: a „faluváros” – ahogy a korszakban nevezték, utalva a település kettős identitására – az egyértelmű kényszerpálya ellenére is történetének leggyorsabb és legnagyobb mértékű fejlődésén ment keresztül.

Biharból Bihar

Az 1918. évi októberi forradalom budapesti eseményeire a megyeszékhely Nagyvárad rögtön, az elkövetkező napokban pedig Berettyóújfalu és a vármegye többi része is reagált. A Nagyváradon megalakult Nemzeti Tanács október 31-i hatalomátvételéről a lemondó Malatinszky Lajos főispán plakátok útján tájékoztatta a közvéleményt, melyhez a városban állomásozó, ez időben a frontról szervezeten hazatérő 70. császári és királyi gyalogezred, valamint a rendőrség is csatlakozott. A forradalmi hangulat a városi és a vármegyei vezetés hivatalos lecserélésével egy időben ütötte fel fejét Nagyvárad utcáin: a Szigligeti Színház előtt összegyűlt, jórészt katonákból álló tömeghez az ekkor Nagyváradon tartózkodó, tanulmányai és pályafutása kezdeti éveitől a városhoz szoros érzelmi szálakkal kötődő újságíró, humorista, „*a magyar kabaré atyja*”, Nagy Endre intézett beszédet, majd őt követve Katz Lipót, Nagy Károly és Ágoston Péter nevű helybeli forradalmárok – később a Károlyi-kormány Bihar vármegyei exponensei – szólítottak fel az új

rendszerre való eskütelre, melynek a jelenlévő katonák és karhatalmisták letépett sapkarózsáik helyébe nemzeti színű szalagot tűzve szimbolikusan is eleget tettek.¹ A Károlyi-kormány hivatalba lépésétől kezdve folyamatosan növekvő kommunista agitáció a bihari megyeszékhelyen 1919 februárjától az ország vidéki nagyvárosaihoz viszonyítva is erőteljesebben érvényesült. Ez az 1919. február 20-i budapesti razzia után a retorzióktól és letartóztatásoktól tartó, a fővárosból Nagyváradra menekült kommunista vezetők és párttagok magas számával magyarázható, akik az aktív propaganda- és szervezőmunkáról természetesen Váradon való bujkálásuk alatt sem mondtak le. Ebben az időszakban a fővárosban és az országban betiltott kommunista pártlap, a Vörös Újság nyomtatását is Nagyváradon bonyolították, innen szállítva tovább Bihar, Budapest és az ország minden részébe. A Budapesttel való szoros összeköttetések eredményeként a Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltásáról a nagyváradai kommunista vezetők idejében értesültek, a hivatalos hatalomátvétel előtt egy nappal a városban összeülő néptanács már nyíltan hirdette a fővárosban várható eseményeket. Így az országos cselekménnyel lépést tartva március 21-én Nagyváradon és Biharban is kikiáltották a proletárdiktatúrát, mely a kommunista mozgalom erős jelenléte ellenére sem tartott tovább négy hétnél.² Ennek oka egyrészt az április végén a vármegyébe bevonuló román csapatok voltak, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy Nagyváradra érkezésükkor a román hadsereg már hatalmuktól megfosztott, lefegyverzett vörös csapatokat talált, mivel az addig passzivitásban lévő ellenforradalmi erők szinte példátlan módon gyors és áldozatok nélküli puccsot végrehajtva vették vissza a város irányítását. A régi-új vezetés vakmerő cselekvését a magyar és román polgári értelmiség elleni brutális fellépés tette mihamarabb indokolttá. Utóbbiak elleni atrocitásokért a közeledő román hadsereg mindenhol a helybeli magyar lakosságon vett kíméletlen elégtételt. Az előrenyomuló román hadsereg 1918. december 31-i rendelete szerint a Románia által még birtokba nem vett területeken minden román lakosság elleni erőszakos fellépés az illetők letartóztatását vonja maga után, tehát már ekkor jogot formált intézkedésekre olyan területeken, ahol még nem rendelkezett tényleges hatalommal, előrevetítve a későbbi megszállást.³ Ennek megfelelően Biharba bevonulva a Magyararcseken vörösök által meggyilkolt dr. Bolcas Ágoston és dr. Csordás János román ügyvédek miatt példát statuálva Tárkány község mintegy 180 magyar lakosát végezték ki.⁴

A városban lévő, félreállított katonai és karhatalmi vezetés Jánossy Gyula rendőrkapitány és Balogh Sándor tábornok vezetésével a korábban a vármegyházán elrejtett fegyverek segítségével gyakorlatilag órák alatt fegyverezte le az Oroszlán Pál hadügyi biztos parancsnoksága alatt lévő vöröskatonákat. A város visszavétele utáni öröm nem tarthatott sokáig, gyakorlatilag órákkal a felszabadulás után két irányból indult támadás: a román csapatok ekkor már a közeli Mezőszakadát faluban álltak, Budapestről pedig Landler Jenő népbiztos vezetésével egy nagyobb létszámú haderő indult el vonattal Nagyváradra.⁵ Utóbbi veszély elhárítására a Berettyóújfalú–Nagyvárad közötti sínszakasz felszedése ha-

¹ Molnár 1938. 12.

² Fleisz 2011. 176–182.

³ Dékány 2018.

⁴ Molnár 1938. 15.

⁵ BM VIII. Ad/2123-2006.

tásos fegyvernek bizonyult, a Váradra tartó vöröskatonák nem jutottak tovább Berettyóújfalunál, jelenlétüket azonban Bihar ezen része is megszenvedte.⁶ A román bevonulás megakadályozására reális esély aligha mutatkozott, igaz, a város vezetése ezt nem is tartotta kívánatosnak, épp ellenkezőleg: a kikerülő kommunista haderővel szemben védelmet remélve küldötteken keresztül sürgették a román bevonulást, az országos tendenciához hasonlóan rosszul felmérve a román hadsereg szerepét. Így 1919. április 21-én a román haderő bevonult Nagyváradra, akiket a város lakossága, az elmúlt hetek megrázkódtatásai után lélegzetvételt remélve ekkor még felszabadítóként üdvözölt. Hogy az ellenforradalmi erők és a Tanácsköztársaság a román veszéllyel nem kellően számolva egymást tekintette első számú veszélyforrásnak, azt jól példázza Jánossy Gyula rendőrkapitány és a Nagyváradra tartó, ekkor Szolnok állomáson tartózkodó Landler Jenő népbiztos telefonbeszélgetése. Amikor Jánossy közölte, hogy a románok már bent vannak a városban, Landler annyit válaszolt: „Mindenről tájékozatlan vagyok, a románok nincsenek, s nem is lesznek, mert én előbb ott leszek. Önnel és a többi ellenforradalmárral az akasztófa alatt találkozom!”⁷

Az újabb, mindennél nagyobb arculcsapás két nappal később érkezett, amikor Bihar vármegyét hivatalosan is a Román Királyság részévé deklarálták. Április 28-án dr. Lázár Aurél, a nagyszebeni román kormányzótanács igazságügyminisztere a városi, vármegyei és állami hivatal dolgozóit román hűségeskü letételére szólította fel.⁸ Az egymásnak ellentmondó információk és a helyzet átláthatatlansága miatt a magyar apparátus a kezdeti ellenállás után az esküt végül 22 ember kivételével letette, ám csakhamar kiderült, a románok részéről az új államhoz való alkalmazkodás is hivatalos formalitás volt csupán. A magyar köztisztviselőket az eskü letétele ellenére gyakorlatilag azonnal román nemzetiségű emberekkel váltották fel, Bucsko Coriolan személyében pedig kinevezték Nagyvárad első román polgármesterét. Biharvármegye hivatalos közigazgatási lapja 1919. december 11-i, egyben utolsó száma már román szerkesztésbe kerülve román és magyar nyelven jelenik meg, melyben leszögezik „Nagy-Románia felépítését az összlakosság boldogulására”.⁹ A román közigazgatás az 1920. június 4-i trianoni békediktátum aláírása előtt sok más megszállt területhez hasonlóan Nagyváradon és a vármegyében is gyakorlatilag teljesen berendezkedett, így a békekötés aláírása csupán hivatalossá tette a Biharban már bő egy éve lezajlott impériumváltást.

Innen szép a győzelem

A trianoni békeszerződés értelmében Bihar vármegye 10609 km² területéből mintegy 7874 km²-t csatoltak a Román Királyság területéhez, ami de facto a történelmi Bihar megszűnését jelentette.¹⁰ A megmaradt vármegye életképes voltához nemhogy Budapestről, de még helyben is erős kétségek fértek: a kulcsfontosságú területek elvesztésével az egykori 17-ből 6 járássá zsugorodott, 2783 km² területű Csonka-Bihar gazdasági, egészségügyi és infrastrukturális senkiföldjének számított. A vármegye hegyvidékeinek elvesztése

⁶ A Berettyóújfaluban ragadó vörös katonák mind a nagyközségeket, mind pedig a környező településeket számos atrocitás és erőszakos cselekmény kíséretében kifosztották, Berettyóújfaluban egy csendőrt kivégeztek. BM VIII. Ad/2123-2006. 17.

⁷ Molnár 1938. 16.

⁸ Fleisz 2011. 185.

⁹ Biharvármegye Hivatalos Lapja, 17. évf. (1919), 51. sz., 1919. december 11. 1.

¹⁰ Borsy 1930. 11.

az erdőgazdálkodás és bányászat megszűnését jelentette, a megművelt mezőgazdasági területek 880 ezer kat. holdjából 318 ezer maradt a vármegyénél, a legfontosabb használatoknak számító szarvasmarha, juh, sertés és lóállomány mintegy felének elvesztése pedig az állattenyésztést vetette vissza. Nagyvárad az Erdély és Alföld közötti áruforgalmat lebonyolítva az ország egyik legfontosabb kereskedelmi gócpontjaként funkcionált, ezen felül félmillió holdnyi erdőjének termékeit Egyiptomba és Olaszországba is sikerült exportálni. A város elcsatolásával a megmaradt vármegye kereskedelme budapesti, debreceni és békéscsabai nagykereskedő cégek felvevőpiacává átalakulva csupán a helyi igények kielégítésére törekedhetett. A háború előtt virágzó üveg-, cserépedény-, sör-, szalámi- és malátaipar Várad elkerülésével szintén megszűntek létezni.¹¹ Az 1918 előtt a vármegye területén működő 87 pénzintézetből mindössze 14 maradt Csonka-Biharban. A nagyváradi, nagyszalontai és belényesi kórházak elkerülésével mintegy 160000 ember maradt felett egészségügyi ellátás nélkül. A vármegye közoktatása, mely a háború előtt magas színvonalon működve az óvodáktól kezdve a polgári iskolákon és gimnáziumokon át a királyi jogakadémiáig a köznevelési intézmények valamennyi típusát lefedte, a megmaradt Biharban néhány iparostanonc, polgári és népiskolává zsugorodott össze. A legrosszabb állapotba kétségtelenül a csonka vármegye infrastruktúrája került. A vasút- és közúthálózat minden vonala Nagyváradra orientálódott, a megmaradt Bihar északi és déli területeinek közlekedése szintén Nagyvárad felé irányulva gyakorlatilag semmilyen összeköttetésben nem állt egymással, az új megyeközpont Berettyóújfalu megközelítése ezáltal meglehetősen körülményes volt.¹² Ennek a kifícamodott helyzetnek természetes velejárójaként a közlekedés vérkeringése az északi és déli szomszédos vármegyeközpontok, Debrecen és Békéscsaba irányába tevődött át, ezáltal a két nagyváros gazdasági súlya mindinkább érvényesült, amivel megfelelő úthálózat nélkül Bihar és Berettyóújfalu nem tudta felvenni a versenyt. Ilyen, majdhogynem lehetetlen körülmények között kellett Csonka-Bihar területéből az illetékeseknek egységes vármegyét faragni, központjában az 1921-től „fővárossá” előlépett Berettyóújfaluval, ami a kortársak szerint ekkor még „*nem megyeszékhely, csupán egy faluba ültetett városrag.*”¹³

A román hadsereg 1920. március 25-én kezdte meg kivonulását Berettyóújfalu és a Trianon utáni Bihar területéről, ezzel elkezdődhetett a csonka vármegye újjászervezése. A Berettyóújfalu, Derecskei és Sárreai (Biharnagybajomi) járások területe sértetlen maradt, míg a Biharkeresztési járásból Nagy-és Kisszántó, Bors és Biharszentjános községek lettek elcsatolva. A Nagyszalontai járásból Körösnagyharsány, Biharugra, Geszt, Mezőgyán, Zsadány, Sarkadkeresztúr és Okány, a Székelyhídiéből Nagyléta, Újléta, Kokad és Almosd, az Érmihályfalvaiból Bagamér, a Szalárdi járásból pedig Kismarja maradt a magyarországi Biharban.¹⁴

A megmaradt 61 település ügyeit ideiglenesen Hajdú vármegye alispánjának hatáskörébe rendelték, a gyakorlatban azonban a hiányzó vonatkozó közlekedés és akadozó telefonösszeköttetés miatt a Debrecenből való irányítás még átmenetileg sem bizonyult életké-

¹¹ Nemes 1938. 248.

¹² MNL HBML IV.406.b. 84. d. 181/1920. Főszolgabírói beszámoló az újjáalakult vármegye első közgyűlésén. Berettyóújfalu, 1920. június 15.

¹³ Mendöl 1938. 40.

¹⁴ MNL HBML IV.406.b. 84. d. 185/1920. Baranyi András alispán beszámolója az újjáalakult vármegye első közgyűlésén. Berettyóújfalu, 1920. június 15.

pes döntésnek. Április 6-án a Belügyminisztérium Balásházy Ivánt, a Nagyváradról Berettyóújfaluba érkezett volt árvaszéki aljegyzőt ideiglenes alispánná kinevezve bízta meg a felszabadult területek központi igazgatásának ellátásával. Ha hivatalosan még nem is, a gyakorlatban ekkortól került Berettyóújfaluba a vármegye irányítása.¹⁵

Az első teendő az új járások kijelölése, valamint a járási székhelyük nélkül visszatérő települések újrendezése volt. Kismarját a Biharkeresztesi járáshoz sorolták, Bagamér, Kokad, Újléta, Nagyléta és Álmosd községek pedig a Derecskei járáshoz lettek átirányítva. A Cséffai járás új székhelye Okány lett, a Sárréti és Berettyóújfalui járás székhelyei változatlanul Biharnagybajom és Berettyóújfalu maradtak, így 1920 áprilisában Bihar vármegye öt járással kezdte meg működését.¹⁶ Az újjászervezés felgyorsítása érdekében a Belügyminisztérium április 30-án dr. Szilágyi Lajost, a berettyóújfalui választókerület nemzeti gyűlési képviselőjét, a két világháború közötti Bihar prominens alakját főispánná, vármegyei kormánybiztossá nevezte ki. Az új közigazgatási határok kijelölése után a következő lépés a szükséges tisztviselői állások – egyelőre ideiglenes jellegű, helyettesítés jogcímén való – betöltése volt. Balásházy Iván lemondása után május 31-én érkezik Nagyváradról Berettyóújfaluba Baranyi András, volt vármegyei másodjegyző, aki helyettes alispánként vette kezébe az új vármegye kialakítását. 1920 júniusában költözik át Nagyváradról Berettyóújfaluba az alispáni hivatal mintegy 23 köztisztviselője, valamint a vármegye elszakított területeiről 7 községi alkalmazásban álló köztisztviselő Biharkeresztes (2), Mezőpeterd, Konyár, Sarkad és Nagyléta (2) községekbe. Az alispáni hivatal felállítását követően alakul meg a vármegyei számvevőszék és árvaszék, egyúttal szintén június hónapban nevezik ki Csonka-Bihar 15 főből álló tisztikarát.¹⁷ Az áthelyezett tisztviselők munkájukat – megfelelő közigazgatási intézmény nem lévén – a berettyóújfalui községháza három szobájában kezdték meg, mely irodák a hely szűkössége és hiányos felszereltsége miatt a felduzzadt apparátusnak kezdettől fogva alkalmatlanok voltak. Habár 1920 és 21 folyamán – elsősorban a vármegye többi járásának székhelyein – az alispáni hivatallal majdhogynem megegyező létszámban kétségt kívül kerülnek még elhelyezésre köztisztviselők és közalkalmazottak, elmondható, hogy fél évvel Csonka-Bihar 1921-es hivatalos megalakulása előtt a vármegye vezetőségének magja már életvitelszerűen jelen volt Berettyóújfaluban, és ha még ekkor ugyan ideiglenes jogcímen, de kézbe vette Bihar talpra állítását.¹⁸

A románok kivonulása után a magyar királyi honvédség és csendőrség alakulatai veszik birtokba a területet. Egy esetleges román támadástól tartva a megyében jelenlévő haderő létszámát igyekeztek magasan tartani, létszámuk a nyár folyamán elérte a 600 főt, ezen felül Berettyóújfaluban egy 150 fős katonai különítmény tartózkodott. Utóbbi alakulat elszállásolása rendelkezésre álló laktanya hiányában a nagyközség iskoláiban történt meg.¹⁹

¹⁵ Borsy 1930. 14.

¹⁶ Molnár 1938. 19.

¹⁷ A 15 tagból álló tisztikar tagjai: Baranyi András helyettes alispán, Tóth István helyettes vármegyei főjegyző, Bölöny István helyettes vármegyei másodfőjegyző, dr. Pallay Béla, Szunyogh Sándor, dr. Eröss István, dr. Gálbory László helyettes vármegyei aljegyzők, dr. Végh József helyettes szolgabíró, dr. Szilágyi Pál helyettes tisztí főorvos, dr. Fényes Ödön helyettes tisztí főügyész, dr. Magyar Sándor helyettes árvaszéki elnök, dr. Ertsey Ernő, dr. Doszpoly Dezső, dr. Böhm Ferenc helyettes árvaszéki ülnökök, Bölöni Bakó Zoltán közigazgatási gyakornok. MNL HBML IV.406.b. 84. d. 73/1920. Ideiglenes jellegű kinevezések. Berettyóújfalu, 1920. június 1.

¹⁸ Molnár 1938. 20.

¹⁹ MNL HBML IV.406.b. 84. d. 72/1920. A katonák elhelyezésének kérdése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1920. augusztus 16.

Az ideiglenes jelleggel létrehozott kormánybiztosi pozíció az Alsó-Fehér megyei Nagyenyedről menekült, később a cséffai választókerületből szintén nemzetgyűlési képviselővé választott dr. Kovács Nagy Sándor főispáni beiktatásával szűnik meg 1920 szeptemberében. Az addig kormánybiztosi jogkört gyakorló dr. Szilágyi Lajos az 1920 júliusában megtartott választásokon a berettyóújfalui választókerületben, az Országos Kisgazda és Földműves Párt színeiben indulva mandátumot nyert.

„Él Bihar!”

A magyar országgyűlés 1920. november 13-i ülésnapján tárgyalta és fogadta el a trianoni békediktátumot, ezzel Bihar vármegye addig ideiglenesnek tekintett határai is elismerésre kerültek. Ugyan a döntés formális beiktatása az 1921. június 26-i XXXIII. törvénycikkkel történt meg, a megcsonkolt vármegyék új közigazgatási határai a gyakorlatban már a novemberi határozat idejére is legalább másfél éve kialakultak, így a döntés ebből a szempontból gyakorlati helyett inkább bírt jogi relevanciával, hivatalossá téve egy addig Biharban is ideiglenesnek titulált helyzetet. Így tehát 1921. január 1-től, a központi szerepét fél éve gyakorló Berettyóújfalui „papíron is” Csonka-Bihar székhelye lett.²⁰ Bihar önálló vármegyének meghagyásában fő okként a későbbi revízióban való bizodalom játszott szerepet, valamint a kormányzat és a vármegyei vezetés jogfolytonossághoz való ragaszkodása. Érdekesség, hogy az önálló vármegyeként való működés egyöntetűnek tűnő álláspontja ellenére mégis felbukkantak olyan vélemények, melyek megkérdőjelezték Csonka-Bihar életképességét, még hozzá olyan helyről, ahonnan a szkepticizmus talán még jobban fájhatott: éppen dr. Szilágyi Lajos, az 1920. április és szeptember között ki-nevezett, a vármegye újjászervezéséért felelős főispán vetette fel a Hajdúsághoz való csatlakozás lehetőségét, mint a jövőre nézve Bihar számára reálisabb alternatívát. Tősgyökeres bihariként elhangzott kijelentése természetesen nagy mebotránkozást váltott ki a helyi közéletben, az áthelyezett-menekült apparátus szakmai képességeik megkérdőjelezését, a bihari identitás feladását, a berettyóújfaluiak pedig a település megyeközpontra való alkalmatlanságának kritikáját olvasták ki belőle.²¹ A javaslatra érkezett reakciók valójában jóval nagyobb visszhangot képviseltek, mint amekkora súllyal maga a felvetés ténylegesen bírt. Bihar vármegye önálló léte a legfelső döntéshozó szervek köreiben a jogfolytonosság elvét szem előtt tartva soha nem forgott veszélyben, Szilágyi felszólalásának motivációja pedig inkább alapult – pályafutását tekintve menetrendszerűnek mondható – politikai, hatalmi játszmán, mint valós megfontoláson. Szilágyi 1922-ben ugyanis sorozatos konfliktusai miatt kilépett a kormánypartból, és 1933-ig ellenzéki képviselőként vett részt a vármegye közgyűlésében, ahol – szintén rövid idő alatt szembekerülve Bihar vezető kormánypartí politikusaival – az irányításból kiszorulva ellenzékben volt kénytelen politizálni.²²

²⁰ Romsics 2001. 220.

²¹ Bihar Népe, 4. évf. (1924), 7. sz., 1924. május 4. 1.

²² Dr. Szilágyi Lajos Berettyóújfaluban született 1882-ben. A Ludovika Akadémián és a kolozsvári egyetemen folytatta felsőoktatási tanulmányait, utóbbin jogi doktorátust szerzett. 1901-ben hadnagy, 1906-ban főhadnagy lett. 1914-ben pár hónapig a Külügy-Hadügy című lap szerkesztője lett. Az első világháborúban az isonzói fronton szolgált, ahol több kitüntetést szerzett. Az 1916-os időközi választásokon szerzett először mandátumot Berettyóújfaluban a Nemzeti Munkapárt színeiben. A román megszállás után Bihar vármegye főispán-kormánybiztosi teendőit látta el. 1920 és 1933 között megszakítás nélkül Berettyóújfalui

A megyeközponttá avanszált Berettyóújfalu pedig története legnagyobb kényszerpálya szülte kihívásához érkezett. A kialakult helyzet értékelése eltérő képeket mutatott. Egyfelől nyilvánvaló volt, hogy az egyik hónapról a másikra központtá váló nagyközség nem-hogy az ősi megyeszékhely Nagyváradot nem lehet képes semmilyen téren pótolni, de komoly infrastrukturális hiányosságai miatt még egy területileg összezsugorodott vármegye székhelyével szembeni elvárásoknak sem tud megfelelni. Ahogyan a kortárs dr. Mendöl Tibor földrajztudós fogalmazott az új vármegyeről: „*Igazi szíve ennek a csonknak nincs. Nagyjából a közepe táján kiválasztották a legnagyobb falut s kinevezték megyeszékhelyé.*”²³ Ugyanakkor nem volt véletlen, hogy az új megyeközpont kérdésében kizárólag Berettyóújfalu jöhetett szóba, ami a település több évtizede tartó városiasodási folyamatának volt köszönhető. A nagyközség vezetése a dualizmus első éveitől kezdve célul tűzte ki a városi cím megszerzését, ezért tudatosan törekedett a térség központi szerepének betöltésére, amihez a gyakorlati megvalósítást közintézmények, hivatalok és szolgáltatások Berettyóújfaluban való létesítése jelentette. 1872-ben már emeletes városháza, járásbíróóság és adóhivatal is működik a községben, 1870-től két pénzügyi fiókja is jelen volt, 1881-től pedig a főszolgabíró és a csendbiztos is Berettyóújfaluba teszi át székhelyét, és ugyanebben az évben járásbíróóságát – második településként a megyében – telekkönyvi jogkörrel ruházták fel.²⁴ A 20. század első éveire a nagyközség a Berettyóújfalusi járás székhelyeként, 10000 fölötti lélekszámával valóban kiemelkedő jelentőséggel bír a régióban, ezért sem számított meglepetésnek, hogy a Trianon utáni megyeközponti státuszt nem a szomszéd „rivális” település Derecske, vagy Biharkeresztes, hanem Berettyóújfalu kapta meg, helybeli szemzőögből nézve „érdemelte” ki. Mindezek az eredmények persze nem tettek egyenlőséget egy vármegye első településének súlyával, az viszont kétségtelen, hogy a megyei apparátus nagyközségben való elhelyezése tovább növelte a település jelentőségét, az 1921 és 1940 közötti időszakot pedig – elsősorban a nagyarányú és sokrétű infrastrukturális fejlődés miatt – még ma is sokszor emlegetik Berettyóújfaluban „aranykornak”.

A „kiérdemelt” vagy „legkisebb rossz” nézőpontja tehát jól megfér egymás mellett, mert mind a kettő igaz. Az új helyzet leginkább tūpontos összefoglalója maga a nagyközség 1921 utáni jogi státusza volt: a több évtizede városi címről álmódó Berettyóújfalut vármegyeszékhelysége ellenére sem minősítették várossá, majdhogynem egyedülálló módon a település 1921 és 1940 között nagyközségnek megmaradva volt Bihar központja.

országgyűlési képviselője. Választókerület: Berettyóújfalu. Ciklus: 1920–1922, 1922–1926, 1926–1931, 1931–1935 (1933-ig). Párt: Keresztény Kisgazda és Földműves Párt (1920–1922), pártonkívüli (1922–1926, 1931–1933), Kispolgárok Országos Pártja (1926–1931). Később, 1933-tól 1937 novemberéig Bihar vármegye főispánja volt. 1936 októberében országos tűzrendészeti felügyelővé nevezik ki. 1937 novemberében a főispáni és tűzrendészeti felügyelői tisztség összeférhetetlensége miatt saját kérésére távozik a főispáni székéből, és a továbbiakban – felsőházi tagnak és Bihar vármegye közgyűlésében továbbra is megmaradva – az utóbbi poszt betöltését gyakorolja. Főispáni hivatalból való távozásának valószínűleg döntő, de nem hivatalos oka a harmincas évek második felében elmérgesedő sorozatos politikai konfliktusai és sajtóperei voltak. Kerepeszki 2014. 19.; Az Est, 20. évf. (1937), 27. sz., 1937. október 16. 3.; Honvédségi Közlöny, 63. évf. (1936), 29. sz., 1936. december 24. 247.; 8 Órai Ujság, 11. évf. (1937), 31. sz., 1937. október 16. 2.

²³ Mendöl 1938. 39.

²⁴ Nyakas 1981. 321.

Nincs más hátra, mint előre

Az újjáalakult vármegyei törvényhatósági bizottság 47 taggal kezdte meg működését. A cseppet sem irigylésre méltó helyzetben lévő megyei vezetés a legfontosabb feladatok közé a közlekedés, épület- és közüzemi infrastruktúra hiányosságainak felszámolását, kórház és karitatív szervezetek létesítésével megfelelő egészségügy létrehozását, valamint elemi, polgári és gazdasági iskolák építésével az oktatási kínálat kiszélesítését tűzte ki célul. Mindezek mellett természetesen a nagyközségben szolgálatot teljesítő megyei apparátus helyhiány miatti munkavégzési és lakásproblémáinak megoldása, valamint a korántsem tömeges számban, de kétségtelenül jelen lévő menekült vagonlakók helyzetének rendezése is mielőbbi megoldást igényelt. 1921 januárjában dr. Fráter László, Berettyóújfalu főszolgabírája, később alispánja, Bihar vármegye fejlődésében elvülhetetlen érdemeket szerzett politikusának vezetésével dolgozták ki a vármegye beruházási programját, melyben a megannyi sürgős feladat között is fontossági sorrendet állítottak fel.²⁵ A kijelölt feladatok időbeli és gyakorlati megvalósításában szinte minden esetben a rendelkezésre álló szűkös pénzügyi mozgástér szabott határt.

Elsőként az újjáalakult vármegye közigazgatási határai kerültek rendezésre, a Derecskei és Cséffai járások tehermentesítése érdekében létrejött a Nagylétei és Sarkadi járás. Előbbi járás érdekeltségébe a derecskeiből átírányítva Álmosd, Bagamér, Kokad, Újléta, Vértes, Hosszúpályi, Monostorpályi és a járásközpont Nagyléta községek tartoztak, míg a Sarkadi járást Méhkerék, Kőtegyán és Sarkad települések alkották. Így a megye járásainak száma, ha csak rövid ideig is, de a korábbi ötről hétre növekedett, a Sarkadi járás ugyanis meglehetősen rövid életűnek bizonyult.²⁶ Az 1923-as országos megyerendezések alatt a Cséffai járásszékhely Okány és Sarkad települések egymáshoz való közelsége miatt az utóbbi járáshoz tartozó községeket a Cséffai hatáskörébe sorolták vissza, így a továbbiakban a vármegye hat járással működött tovább.²⁷ További kisebb korrigálásként Bakonszeget a Berettyóújfalui, Esztár és Pocsaj községeket a Derecskei járáshoz csatolták.

Az ideiglenes státusz megszűnésével a vármegyei vezetőség tisztségei is tisztázásra kerülhettek, illetve az addig betöltetlen vezetői helyekre is sikerült megfelelő tisztségviselőket találni. Az 1921 januárjában tartott részleges tisztújításon Baranyi András hivatalosan is alispánná, Tóth István helyettes főjegyzőt pedig a megyei árszék elnökévé választották. A helyettes főjegyzői posztot az időközben Nagyváradról érkezett, egészen a román megszállásig vármegyei főjegyző dr. Molnár Imre, a későbbiekben Bihar közéletének egyik meghatározó alakja vette át, míg főjegyzőnek dr. Poyárn Ernőt, a Nagylétei járás főszolgabíróját választották meg.²⁸ Az 1922-es szeptemberi általános tisztújításon a szintén Váradról érkezett dr. Némethy Ferenc volt megyei alügyész megválasztásával a közel egy éve kiírt vármegyei tisztí főügyészi állás is betöltésre került, Bölöny Istvánt, az 1920 előtt Bihar megyéhez tartozó Magyarcséke főszolgabíróját pedig másodjegyzővé választották. Az ekkor még hét járás főszolgabíráinak Fráter László (Berettyóújfalu), Frankó

²⁵ Biharvármegye Hivatalos Lapja, 1. [20.] évf. (1922), 1. sz., 1922. január 5. 1–5.

²⁶ MNL HBML IV.406.b. 84. d. 213/1921. Közigazgatási rendezések. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1921. január 18.

²⁷ Molnár 1938. 19.

²⁸ MNL HBML IV.406.b. 84. d. 221/1921. Tisztségviselői kinevezések. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1921. január 18.

Endre (Biharkeresztes), Csanády Jenő (Sarkad), dr. Szilágyi Jenő (Derecske), Zih Károly (Cséffa), Ertsey Géza (Nagyléta) és dr. Mariay Barnabás (Sárréti) lettek kinevezve.²⁹ Az 1922. szeptemberi tisztújítás után a vármegyei adminisztráció elnyerte végleges formáját, és jöllehet ez év novemberében még többek között árvaszéki ülnök, árvaszéki fogalmazó és szolgabírói állásra is pályázatot ír ki a megye, melyeket betölteni csak az 1923. év folyamán sikerült, Csonka-Bihar közigazgatási szerkezetének kialakítása 1922 végétől lezártnak tekinthető.³⁰

A beruházási tervben lefektetett célok közül elsőként a lakáshiány felszámolása, valamint a közlekedési és közüzemi infrastruktúra javítása érdekében történtek konkrét lépések. Az 1919 után a vármegyébe áthelyezett vagy menekült hivatalnokok száma 1921-re elérte a 69 főt. Ebből mintegy 43 személy állt vármegyei alkalmazásban, 26-an pedig községek tisztviselőiként dolgoztak. A majdnem hetven fős apparátusból 29 vármegyei és 9 nagyközségi alkalmazott lakott Berettyóújfaluban, összesen tehát 38, nagyrészt családos ember lakhatásáról kellett gondoskodni a megyeközpontban, nem beszélve a településre érkezett menekültekről.³¹ A beruházások elindulásában a legfőbb problémát a pénzügyi háttér megteremtése okozta, a megvalósítást szinte majdnem minden esetben hitelek, állami támogatásból, Berettyóújfalu és a vármegye elsősorban földalapú vagyonának értékesítéséből, valamint a korszakban folyamatosan emelt vármegyei pótdóból finanszírozták. Utóbbi forrás beszédese közvetlen érintettsége miatt gyakran váltott ki elégedetlenséget, feszültséget a helyi közéletben, ami nemegyszer fordult át politikai hangulatkezelésekbe.³²

1920 júniusában az akkor még ideiglenes jellegű vármegyei vezetés közéleti alap létrehozására az Angol-Magyar Bank berettyóújfalu kirendeltségének számító Sárréti Takarékpénztárral megállapodást kötve kétmillió korona hosszú lejáratú hitelhez jutott hozzá.³³ Az élelmezési alap költségvetéséből már közvetlenül a hitel felvétele után, 1920 nyarán elkezdődhetett egy 19 házból álló, úgynevezett tisztviselőtelep építése, mely viharos sebességgel már 1921 tavaszán átadásra került, ugyanakkor a lakások birtokbavétele után csakhamar kiderült, a gyorsaságnak a minőség látta kárát: a padlózat és a nyílászárók csapnivaló állapota több házban is a lakhatatlanság határát súrolta. A panaszok kivizsgálására érkezett kormánybiztos a reklamáció jogosságáról meggyőződve a lakások felügyeleti jogát hatáskörébe átvéve utasította a vármegyét a korrekciós munkálatok mihamarabbi elvégzésére.³⁴

A tisztviselőtelep építésével egy időben a település másik részén, az úgynevezett Berettyólapos dűlő részén is nagyszabású építkezés kezdődött. Berettyóújfalu községi képviselő-testülete a helybeli közbirtokossággal 67 katasztrális hold elcserelésében meg egyezve a hozzájutott földterületen összesen 97 ház felépítésében vállalt szerepet. Ezzel a lakáshiány, ha nem is oldódott meg, de jelentősen enyhült.³⁵

²⁹ MNL HBML IV.406.b. 84. d. 245/1922. Tisztújítások kérdése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1922.

³⁰ Biharvármegye Hivatalos Lapja, 20. évf. (1922), 39. sz., 1922. december 7. 2.

³¹ MNL HBML IV.406.b. 85. d. 26/1921. Alispáni javaslat egy tisztviselőtelep létesítéséről. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu 1920. augusztus 16.

³² Biharvármegye Hivatalos Lapja, 20. évf. (1922), 14. sz., 1922. április 10. 2–3.; Bihar Népe, 3. évf. (1923), 2. sz., 1923. január 12. 3.

³³ MNL HBML IV.406.b. 85. d. 32/1920. Bölöny István beszámolója a vármegyei közgyűlésben a kölcsön megállapodásról. Berettyóújfalu, 1920. augusztus 16.

³⁴ Bihar Népe, 1. évf. (1921), 5. sz., 1921. november 17. 3.

³⁵ Gyáni 1930. 143–144.

A település teljes villamosenergia-ellátása érdekében egy központi áramfejlesztő telep létesítéséről a nagyközség 1921. december 29-i rendkívüli közgyűlésén döntött. A beruházást a település vagyonaát képező 150 hold földbirtok eladásából, valamint költséghatékony eljárásaként részvénytársaság alapításán keresztül finanszírozták, melyben a részvények legalább 52%-át a nagyközség lakói birtokolták. Így 1922-be átlépve a januárban meginduló földértékesítések után még ebben az évben Berettyóújfalu teljes területén és legtöbb közzintézményében kiépült az áramszolgáltatás. Novemberben a kor követelményeihez felzárkózva a vármegyei vezetésnek is otthont adó községházát és főjegyzői lakot is villanyvilágítással látták el, 1923 januárjában pedig a vármegyei csendőrlaktanya épületébe vezették be az áramot, melynek költségeit a megye települései között arányosan osztották szét.³⁶

A tervbe vett beruházások intenzitásának fokozása érdekében, valamint a megye gazdasági súlyának növeléséhez igazodva szükség volt egy nagyobb pénzügyi tranzakciókat lebonyolítani képes, helyben működő pénzintézetre. A vármegye közgyűlése 1921 szeptemberében állapodott meg a Berettyóújfaluban 1870-ben megalapított, az Angol-Magyar Bank kirendeltségeként működő Sárreai Takarékpénztár feltőkésítéséről. Hogy egy megyében történő, nagyszabású hitelfelvétel lehetőségére mennyire szükség volt, arra a vármegye első kölcsöne a példa: a tisztviselőtelep megépítésére felvett kétfélmillió korona hitel lebonyolítását Bölöny István másodjegyzőnek a budapesti anyabanknál kellett intéznie, mert arra a helybeli kirendeltség alkalmatlan volt.³⁷

A 300 ezer aranykorona alaptőkét két éven belül 3,5 millió aranykoronára emelő takarékpénztár a műveletet részvények kibocsátásával hajtotta végre, melynek döntő részét a vármegye lakossága vásárolta fel. A művelet zavartalan lebonyolítása érdekében a bank, a vármegye vezetése és lakossága közötti közvetítő szerepet vállalva a takarékpénztár igazgatósági tagjai közé Baranyi András alispánt is beválasztották.³⁸

A közlekedési hálózat problémája szintén az égetően sürgős feladatok közé tartozott. 1920-ban a megyének mindössze 225 km kiépített közút állt rendelkezésére, az egymással összefüggéstelen úthálózat miatt az új megyeközpont megközelítése elsősorban Bihar déli és északi részeiről, a Cséffai és a Nagylétai járásból okozott nehézségeket.³⁹ Az 1921. december 21-i vármegyei közgyűlés kezdeti lépésként a már meglévő, ám eleve rossz minőségű, a megnövekedett forgalom lebonyolítására alkalmatlan úthálózatok karbantartására útbiztosok és műszaki személyzet növelését irányozta elő.⁴⁰ Ezzel összefüggő, továbbbi szükséges lépés volt számos községi út vicinális úttá minősítése, így átsorolva ezen utakat a vármegye fenntartásába, ami az emelkedett forgalom miatti sűrűbb karbantartásokat finanszírozni képtelen kistelepüléseknek jelentett anyagi tehermentesítést. Ezek az intézkedések azonban csak a már meglévő utakat érintették, ami csupán sebtapasznak bizonyult a problémán, Berettyóújfalu megközelítéséhez sok községből továbbra is Békés és Hajdú megyei kiterőkkkel lehetett eljutni. A közlekedés érdemi javulásához legalább 100 km új úthálózat kialakítására volt szükség, hamar nyilvánvaló vált azonban, hogy egy ek-

³⁶ Bihar Népe, 1. évf. (1921), 9. sz., 1921. december 15. 3.

³⁷ MNL HBML IV.406.b. 87. d. 8014/1921.

³⁸ Bihar Népe, 1. évf. (1921), 3. sz., 1921. november 3. 2.

³⁹ Molnár 1938. 365.

⁴⁰ MNL HBML IV.406.b. 87. d. 8022/1921.

kora méretű beruházást a vármegye sem önerőből, sem pedig a rendelkezésére álló hitel-lehetőségeiből nem tud megvalósítani. Így a lakás, villamosítás és megfelelő pénzügyi hiányának egy éven belül történő felszámolása után az infrastruktúra ezen részén történő tényleges változás egyelőre még váratott magára.

Az állam támogató erőforrásai közül a legnagyobb hozzájárulás Csonka-Bihar kiépüléséhez a Berettyóújfaluban átadott honvédlaktanya volt, melynek összegét kormányzati beruházásként teljes egészében a Honvédelmi Minisztérium vállalta magára.⁴¹ A Trianon után megváltozott katonai védelmi rendszer szempontjából Berettyóújfalu nem csupán központi státusza, hanem román határhoz való közelsége miatt is felértékelődött: egy esetleges keletről érkező támadással számolva megfelelő létszámú haderő megyeszékhelyen való jelenlétére mindenképpen szükség volt. A román hadsereg kivonulása óta Berettyóújfaluban tartózkodó 11. magyar királyi gyalogezred alakulatai a nagyközség iskoláiban voltak elszállásolva, ami nyilvánvalóan csak ideiglenes megoldás lehetett. A minisztertanács már 1921-ben jóváhagyta a berettyóújfalu és salgótarjáni laktanyák mintegy 30 millió korona összeget kitevő megépítését, ám pénzügyi okok miatt a tényleges munkálatok csak 1923-ban kezdődnek el.⁴² A honvédlaktanya ünnepélyes átadására 1924. október 3-án került sor, az objektum részei tiszti és altiszti épület, I. és II. számú legénységi épület, istálló, törzsupület, kocsiszín, tiszti szálló és étkezdé, műhelyépület és szeméttároló voltak. A későbbiekben Esze Tamás nevét felvett laktanya szinte minden évben új részekkel bővült: 1925-ben takarmányfészer, 1927-ben benzinraktár és transzformátorház készült el. A folyamatos fejlesztések miatt a rendelkezésre álló területet a 11. gyalogezred 1936-ra végleg kinövi, ezért a nagyközség a laktanyával szemben lévő legelőből 1371 négyszögölnyi területet engedett át további építkezések céljára.⁴³

A Berettyóújfaluban dolgozó vármegyei apparátus nehéz munkakörülményei kezdetől fogva sok problémát okoztak. A község háza mintegy három, bútorozatlan és hiányosan felszerelt helyiségében szorongó tisztviselők és a helyben szintén nem bővelkedő községi hivatalnokok között ez az állapot sokszor okozott feszültséget, sürülődásokat. Ennek ellenére a közelgő revízióban bízva önálló vármegyei intézmény létesítése még évekig nem szerepelt napirenden.⁴⁴ Ám ahogyan az idő múlásával a kialakult határhelyzet is megszilárdulni látszott, a vármegye szaporodó mindennapi ügyei pedig egyre nehezebb kihívások elé állították a hivatalt, 1924-ben döntés született egy önálló vármegyei hivatal felállításáról.⁴⁵ Az ebben az időszakban a gazdaságot jellemző szanalás és megszorítások miatt – az állam 1924. évi költségvetése még deficittel zárult – hathatósabb állami támogatásra vagy hitelfelvételre nem számíthatott a vármegye, a kérdést elsősorban önerőből kellett megoldani. Ennek szellemében a „földön maradva” az előirányzott költségtervek kétszeri nekifutásra is túl szerénynek bizonyultak: a célra szánt 300, majd 600 vagon búza már a konkrét tervezések elején kevésnek bizonyult. Óvatos becslések szerint is legalább

⁴¹ MNL. OL K 27 1921. július 29. Elektronikus változat: Adatbázisok Online, <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsijegyzoikonnyvek-1867-1944/adatlap/59472?search=&term=eyJxIjoilmiZnEiOnsiZGJfaWQiOnsiMjgODAyM2E3NzpkZmFY2RjMjEjYnZ44ZjyMwI3ODgiOi1MSj9LCjmiZGF0ZSI6eyJyYW5nZSI6IksxOTIxcLTAA3LTI5IFRPIDE5MjEtMDctMjldn19LCjzpb3J0Ijoic2NvcmUijQ==&curr=1> (Utolsó letöltés: 2020. március 13.)

⁴² Bihari Újság, 3. évf. (1923), 8. sz., 1923. március 10. 3.

⁴³ Sándor–Török 2011. 57.

⁴⁴ Bihar Népe, 4. évf. (1924), 29. sz., 1924. július 20. 1.

⁴⁵ Bihar Népe, 4. évf. (1924), 29. sz., 1924. július 20. 1.

850 vagon búzára, átszámítva 27 milliárd korona forrásra lett volna szükség, amivel a megye nyilvánvalóan nem rendelkezett.⁴⁶ Ezért költségkímélő megoldásként telek- és ingatlanvásárlás mellett döntöttek, amit az elképzelések szerint félig lebontva, majd emeletet ráépítve alakítottak volna át. Az így felmerülő kiadások már jóval szerényebb végösszegben, összesen 4 milliárd koronában álltak meg, ami a vármegyei büdzsé és közvélemény számára is tolerálható összeg volt. A fellépő statikai problémák miatt ugyan a részleges helyett az ingatlan teljes lebontása valósulhatott meg, ám a kitermelt anyagokat az új épület kivitelezésénél szinte teljes egészében fel tudták használni, így az eltervezett költségek csupán minimális összegben emelkedtek. A beruházás másik része megfelelő irodai felszerelés és bútortartás beszerzése volt, amire már az építkezés megkezdése előtt sor került. A nagyon is szükségszerű hiánypótlás egyúttal az alispáni és főispáni iroda bebútorozását is jelentette, valamint a Nagylétei járás főszolgabírói hivatali irodájának és szolgálati lakásának megvételét.⁴⁷ Így tehát a vármegyeháza 1925. május 18-i ünnepélyes átadására csupán egy nagy és egy kisterem, valamint az épületben működő levéltár – melynek 1926. november 1-től a Nagyváradról áttelepült híres költő, Nadányi Zoltán volt a levéltárnoka – nem volt berendezve, a községházáról átköltöző apparátus lakhatási viszonyainak rendeződése után végre munkakörülményei is megoldódtak. A vármegye és Berettyóújfalu „ékszeres dobozának” számító épület adottságait tekintve túl értékes volt ahhoz, hogy kihasználtságában „csak” a megyei apparátus vegyen részt: a hivatalos közigazgatáson túl számos rendezvénynek is otthont adott, gyűlések, felolvasóestek, megyebálok helyszínékként is szolgált.⁴⁸

A vármegyei közigazgatás működő pályára állítása után a Csonka-Biharban is kiemelt jelentőséggel bírót az oktatás fejlesztésére már 1921-ben konkrét tervek készültek.⁴⁹ Az ügy prioritását három, ez időben nagyon is releváns indok motiválta. A határ túloldalára került iskolákat számarányukban tekintve a legsúlyosabb veszteség a nép- és polgári iskolákat érte, ezért az új vármegyében elsősorban az alap- és középfokú oktatásban támadt hiányt kellett pótolni. Az 1921-ben bevezetett beiskolázási törvény, és az azt kísérő „kultúrfőlény” hívószava, mint az oktatást nemzetstratégiai ágazattá kiemelő Bethlen-kormány ars poeticája, szintén nyomást gyakorolt a vármegyékre, így Csonka-Biharra is. Berettyóújfaluban pedig az első világháború előtt a városiasodó tendenciának megfelelően az oktatás is fokozatosan fejlődött: 1914-ben a nagyközség egy kisdédóvóval, kilenc református, egy katolikus és egy izraelita népiskolával, egy iparostanonc és egy gazdasági népiskolával, valamint egy polgári leány- és fiúiskolával rendelkezett, ami bihari és országos tekintetben is jó eredménynek számított.⁵⁰ A gazdasági iskola és a polgári fiúiskola túlszűfolttsága, illetve helyhiányának megszüntetése érdekében még 1914-ben kezdetét vette a két oktatási intézmény új iskolájának megépítése, aminek rövidebb idővel a munkálatok megkezdését követően a háború kitörése vetett véget.⁵¹ Az oktatás fejlesztése tehát, a többi feladat között mintegy „kakuktkojásként”, a megyeszékhelységtől függetlenül, már a háború kitörése előtt is fontos kérdés volt a nagyközségben, aminek az 1918 után történtek az igyekezetet meghatározva új lendületet adtak. Mindezek ellenére nyilvánvaló volt, hogy az életbevágóan fontos feladatok elvégzése mellett – köztisztviselők lakásproblémái, vagonlakók

⁴⁶ Bihar Népe, 4. évf. (1924), 30. sz., 1924. július 27. 2.

⁴⁷ Bihar Népe, 5. évf. (1925), 20. sz., 1925. május 21. 1.

⁴⁸ BM VIII. Ad/2123-2006. 11.

⁴⁹ Bihar Népe, 1. évf. (1921), 3. sz., 1921. november 3. 3.

⁵⁰ Gyáni 1930. 142.

⁵¹ Brózik 1938.

ellátása, vármegyei intézmény felépítése – a csekély anyagi mozgásteret figyelembe véve új iskolák létesítésére kimondva-kimondatlanul is erősen korlátozottak lesznek a vármegye és a nagyközség lehetőségei.

A vármegye és Berettyóújfalu képviselő-testülete céljait ez ügyben összehangolva kezdetnek a gazdasági népiskola és polgári fiúiskola háború előtt kezdődött megépítését még 1921-ben célul tűzte ki.⁵² Következő lépésnek 1923. és 1924. években – a vármegye megváltozott társadalmi összetételéhez igazodva, a döntően mezőgazdasági népesség oktatási igényeit kielégítve – egy téli gazdasági iskola létrehozását szánták, majd az alapfokú oktatás erősítéséeként a tanításra ekkor már alkalmatlan, rendkívül rossz állapotban lévő református elemi iskolák helyébe egy egységesített, emeletes épület létesítésében látták a megoldást. A beruházások költségelosztását tekintve a tervek szerint a polgári és gazdasági iskola építésének fedezetét Berettyóújfalu, a téli gazdasági iskoláét a Földművelésügyi Minisztérium, míg a református elemi iskolát a református egyház finanszírozta volna.⁵³ Ez az elképzelés, mint később kiderült, nem bizonyult életképesnek, az építkezések gyakorlati megvalósulásához szinte mindegyik esetben állami vagy külföldi kölcsönre volt szükség.⁵⁴

Az elcsatolás után a polgári középiskolák gimnáziumok híján egyedüli intézményként képviselték a középfokú oktatást a vármegyében, így helyzetük is felértékelődött. 1921-ben a megmaradt megyében mindössze 4 polgári iskola működött: egy Derecskén, mely 1921. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit, egy Sarkadon, kettő pedig – egy leány- és egy fiúiskola – Berettyóújfaluban. Komádi községben volt ugyan polgári iskola, de az nem állami, hanem magánintézményként működött.⁵⁵

Berettyóújfaluban a polgári iskolai oktatás jelenlétére, minőségének javítására már a háború előtt is igény mutatkozott. 1914-ben a polgári fiúiskolában való tanítás helyhiány miatt délelőtti-délutáni váltakozásban magánházakban folyt, ez a körülmény az ismert történések tükrében nem meglepő módon még 1921-ben is változatlanul fennállt, amit valamennyi vezető elfogadhatatlannak tartott, és igyekeztek gyorsan cselekedni. A vármegye 1921. november 6-i közgyűlése felhívta Berettyóújfalu nagyközség képviselő-testületének figyelmét, hogy a polgári fiúiskola épülete legkésőbb 1922 szeptemberére kerüljön átadásra. A lelkesedést azonban a rendelkezésre álló, vagy inkább nem álló források hiánya csakhamar letörte: az építkezés elindulásához szükséges összeget is csak 1923-ra sikerült összegyűjteni, úgy, hogy az eredeti terveken korrigált, költségkímélő egyszerűsítések történtek.⁵⁶ Am megoldást a visszafogott ráfordítás sem hozott: az iskola megépítése Berettyóújfalu számára a szerényebb kiadású tervezet ellenére is túl nagy falatnak bizonyult, az építkezés három hónappal megindulása után fedezet hiányában leállt. Megoldást végül, Gyáni Ferenc nagyközségi főjegyző és Kelemen János iskolaigazgató közbenjárására az állam segítsége hozott, az anyagi mentőövnék köszönhetően a beruházás a továbbiakban már zökkenőmentesen zajlott le. A hivatalos átadóra ugyan csak 1927-ben került sor, a gyakorlatban a tanulók már 1925 novemberében birtokba vehették az új iskolát,

⁵² MNL HBML IV.406.b. 86. d. 8006/1921. A vármegye felhívása Berettyóújfalu nagyközséghez a polgári fiúiskola ügyében. Berettyóújfalu, 1921. november 3.

⁵³ Bihar Népe, 1. évf. (1921), 1. sz., 1921. október 29. 2.

⁵⁴ MNL HBML IV.406.b. 87. d. 1234/1924. Gyáni Ferenc községi főjegyző tájékoztatása Fráter Lászlónak. Berettyóújfalu, 1924. június 27.

⁵⁵ Brózik 1938. 316.

⁵⁶ Bihar Népe, 4. évf. (1924), 26. sz., 1924. június 29. 1.

ezzel a polgári oktatás terén hosszú évek óta fennálló áldatlan állapotok felszámolására kerültek.

Ez az eredmény ugyanakkor az oktatást illető eredeti tervekhez képest sokáig egyedülnek számított. A polgári iskola sokáig elhúzódó megépültével a pénzügyi puszkaport ellőve a másik három intézmény beruházására reális esély már nem mutatkozott, áttörést az iskolák ügyében is az 1927. év hozott.

A „finomhangolás”. A második szakasz.

Berettyóújfalu megyeközponttá alakulásának történetében 1927-et vízválasztó évnék lehet tekinteni. A vármegye működéséhez elengedhetetlen feladatok elvégzése után 1925-re Csonka-Bihar és Berettyóújfalu 1925-re pénzügyi és hitellehetőségeinek végéhez ért, a további fejlődéshez szükséges, olyan nagyobb volumenű beruházások megvalósításához, mint az oktatás, a közlekedési infrastruktúra vagy az egészségügy, már nem maradt ereje.

A fordulópontot döntő mértékben az országos gazdaság fellendülése indukálta. A népszövetségi kölcsönnek köszönhetően az állam 1925. évi költségvetése a háború kitörése óta először zárt szufficit mérleggel, majd 1926. június 30-i hatállyal a gazdaság szanalása hivatalosan is véget ért, ezzel együtt pedig a költségvetés népszövetségi ellenőrzése is megszűnt. Az addig zárolt bevételeket, valamint a büdzsé egyensúlyának helyreállítása után a külföldi kölcsönből fennmaradt részt a Bethlen-kormány végre beruházásokra tudta fordítani. Nem mellékesen a gazdaság stabilizációja nyugati pénzügyi körökben bizalmat keltett Magyarország iránt, ennek eredményeként külföldi magánhitelek egész sora nyitotta meg kapuit, mely lehetőséggel számos magáncég, egyház, és köztük Bihar vármegye is élt.⁵⁷

A pénzügyi lehetőségek kitágulása ugyanakkor önmagában csak félsikernek számított. A vármegye érdekeinek – a fellelhető anyagi támogatások és hitellehetőségek maximális kiaknázásán keresztül való – megfelelő képviseléséhez, valamint a beruházások gyors és eredményes lebonyolításához alkalmas vezetőkre volt szükség. Ennek az egyszerre nemes és nehéz feladatnak a levezénylésére a vármegye vezetése egyöntetűen szavazott bizalmat dr. Fráter László személyének, akit 1926. március 17-i hatállyal főszolgabíróból alispánná neveztek ki.⁵⁸ Fráter már az új vármegye közigazgatási kiépítésében és az első beruházások létrejöttében is hangsúlyos szerepet töltött be, messze átlagon felüli munkabírása és kitartása miatt nála alkalmasabb embert már a kortárs közvélemény szerint sem találtak volna a vármegyében.

Az új alispán kinevezése után hírnevéhez méltó agilitással kezdett hozzá a megfelelő anyagi erőforrások kereséséhez, amit Almásy Sándor főispán segítségével még 1926 végéig, egy minden addiginál komolyabb, 52 milliárd korona összegű külföldi kölcsön és állami támogatás formájában sikeresen meg is találtak.⁵⁹ Az 1927 januárjától a vármegye számára rendelkezésre bocsátott összeggel végre egy olyan pénzcsoport nyílt meg Csonka-

⁵⁷ Romsics 1999. 237.

⁵⁸ Ahogy beiktatás utáni székfoglaló beszédében az új főispán leszögezte: „A vármegye minden községe és minden becsületes polgára szellemi és anyagi jólétének biztosítása, a mezőgazdasági kultúra magasabb színvonalra való fejlesztése, a vm. út és vasút hálózatának kiépítése, a vm-i közkegyház felállítását [...]”. Sándor–Török 2011. 64.

⁵⁹ Biharvármegye Hivatalos Lapja, 24. évf. (1926), 32. sz., 1926. augusztus 11. 126.

Bihar számára, mellyel az addig félbehagyott, vagy elkezdni nem tudott beruházások lezárásával magasabb szintre emelheték a vármegye építését.⁶⁰

Az 1927. január 6-án a helyi kormánypárti hetilapban, a *Bihar Népe* című újságban Fráter László által meghirdetett éves programterv legfontosabb intézkedéseként új vármegyei úthálózat létesítését, az addig kényszerű talonban tartott oktatási intézmények megépítését, valamint leventeház és kózkórház létesítését nevezte meg. A megyeközponttá alakulás második szakaszában az átfogó infrastrukturális fejlesztések mellett már kellő figyelmet és költséget tudtak fordítani a Berettyóújfalut szimbolikus tekintetben is Bihar fővárosává emelő lépésekre. Ennek megfelelően az 1927. évi munkatervben két köztéri alkotás kivitelezése is helyet kapott: a háború előtti Bihar vármegye közgyűlésétől megrendelt, Nagyváradon felállítani szándékozott, Szentgyörgyi István szobrászművész által 1914-ben elkezdett, majd a háború kitörése miatt félbehagyott Tisza Kálmán-szobor, valamint az I. világháborúban elesett közel 150 berettyóújfalui katonának emléket állító Hősök szobrának felavatása.⁶¹

1926 végéig az összes előirányzott költségterv elfogadásra került, így valamennyi programpontra megvalósítása még az 1927. évben megkezdődhetett, és mintegy „fénysebességgel” haladva a munkálatokkal, 1928 őszére minden eltervezett beruházás sikeres átadásra került.⁶²

Az 1926-ban kilobbizott kölcsön felhasználásának kiemelt részét képezte a vármegye úthálózata, mint Bihar 1921 óta legfontosabb kényszerpihenőn lévő ügye. A gyors megoldás elősegítése érdekében a rendelkezésre álló 33 milliárd korona keretösszeg mellé hathatós állami támogatás is párosult: a közlekedési minisztérium 120 km állami út építési költségét vállalta magára, így a vármegyei büdzsé jelentős tehermentesítésen átesve a törvényhatósági utak építésére, és a már meglévő úthálózat felújítására koncentrált.⁶³ A példás gyorsasággal haladó munkálatoknak hála még 1927-ben elkészült a megye északi és déli részét a megyeszékhelyen keresztül összekötő Kótpusztá–Berettyóújfalu–Furta–Komádi–Zsadány–Okány–Sarkadkeresztúr–Sarkad–Kötegyán állami útvonal, valamint közvetlen Hajdú vármegyével való összeköttetésként a Berettyóújfalu–Püspökladány útszakasz. Az ezzel párhuzamosan kiépülő 6 törvényhatósági útirány a megye többi részét is sikeresen kapcsolta be a közlekedés vérkeringésébe, a már meglévő utak felújításuk után pedig forgalomra alkalmas minőségbe kerülhettek. Szintén a közlekedés innovációját szolgálta a megye kiemelt jelentőségű, két Körös- és három Berettyó-hídjának fa alapról betonszerkezetre való kicserélése, valamint további 35 híd és átérés szintén beton alapú megépítése.⁶⁴ Az új útszakaszok és hidak elkészültével a menetrendszerű autóbuszjáratok üzemeltetése is elkezdődhetett. A fejlesztések a kiemelt törvényhatósági és állami utak átadása után a kistelepüléseket ezekben az úthálózatokba bekapcsoló összekötő utak építésével folytatódtak. A szintén gyors abszolválásnak köszönhetően 1928 végére a vármegye minden községéből köves út vezetett Berettyóújfaluba, a közlekedés immár centrálisan a megyeszékhely felé gravitált. A megyei területek mellett Berettyóújfalu közlekedési viszonyainak javítása is párhuzamosan haladt: hosszú évek financiális mozdulatlansága

⁶⁰ Biharvármegye Hivatalos Lapja, 24. évf. (1926), 33. sz., 1926. augusztus 18. 132.

⁶¹ Bihar, 1. évf. (1927), 1. sz., 1927. január 6. 2–3.

⁶² Borsy 1930. 18.

⁶³ Biharvármegye Hivatalos Lapja, 24. évf. (1926), 39. sz., 1926. szeptember 29. 139.

⁶⁴ Biharvármegye Hivatalos Lapja, 24. évf. (1926), 49. sz., 1926. november 30. 119.

után 1927 őszén megkezdődött a nagyközség főutcájának aszfalt gyalogjáróval ellátása, mellette pedig számos mellékutca kockakővel való leburkolása.⁶⁵

Berettyóújfalu központtá épülésének egyik, ha nem a legnagyobb országos visszahangot kiváltó eredménye volt az 1927-ben elkészült Leventeház. Az épület a speciális magyar intézmény, a leventemozgalom szolgálata mellett különböző oktatási és kulturális feladatoknak, rendezvényeknek, továbbá számos egészségügyi és rendvédelmi tanfolyamnak, továbbképzésnek adott otthont.

Az oktatáshoz hasonlóan kiemelt jelentőséggel bíró leventemozgalom Biharban 1925 tavaszán bontott zászlót, Berettyóújfalu Járás Levente Egyesületének megalakulásával. A vármegye erőn felüli szervezőmunkájának köszönhetően – másfél éven belül a megye valamennyi községében jelen van – egy lendületes sikertörténetet produkálva 1927 őszére Bihar az országos mozgalom egyik zászlóshajójává nőtte ki magát. A gyors terjeszkedést és eredményeket a megye vezetősége, különösen dr. Fráter László hozzáállása indokolta, aki főszolgabíró, majd alispáni tisztségében a központi elvárásokat is felülmúló fanatizmussal hirdette Csonka-Bihar életképességének sikeres ifjúságpolitikájában rejlő zálogát, amihez alapvetően szükséges egy jól működő leventeintézmény. Ahogyan alispáni hivatalába való beiktatásakor fogalmazott: „*a közigazgatásnak jelenleg nem lehet fontosabb feladata, mint a levente-intézmény támogatása és fejlesztése*”.⁶⁶ A prioritásnak megfelelően 1927-re, megfelelő szervezeti kiépítést követően, kiemelkedő rendezvényekkel és országos versenyeredményekkel a háta mögött a vármegyei mozgalom számára legfontosabb célkitűzés egy központi, minden igényt kielégítő leventeotthon létrehozása volt. Az építkezést a vármegye hét legnagyobb községének felvett kölcsönéből finanszírozták, melynek kamatát a vármegye testnevelési alapja fizette.⁶⁷ A Csanak József építésmérnök által tervezett létesítmény ünnepélyes átadására 1927. október 16-án került sor. A beruházás presztízsét nagyban emelte, hogy a ház megnyitása a vármegyei mellett országos debütálás is volt egyben: a korszakban ugyanis Berettyóújfaluban nyílt meg az ország első leventeháza, mely eredmény által a vármegye és Újfalu a „térképre rákerülve” országos elismeréseket kapott. Mi sem jelzi ezt jobban, minthogy nagyrabecsülése jeleként az intézményt személyesen a kormányzó, vitéz nagybányai Horthy Miklós érkezett felavatni.⁶⁸ A leventeotthon mellett ugyanezen a napon került felavatásra az I. világháborús katonai emlékmű, a *Hősök Szobra*. Az emeletes épület felső részén öt hálószoba mintegy hatvan ágya a leventeoktatóknak, valamint az ekkor már javában épülő téli gazdasági iskola tanulóinak biztosított szállást, akiknek az új iskola elkészültéig a leventeházban tartottak oktatást. A kulturális helyszín igényét lefedve a földszinten nagyobb rendezvények megtartására is alkalmas díszterem kapott helyet, színpaddal, öltözőkkel és vetítőkamerával felszerelve. A kultúrterem továbbá számos sportfoglalkozás, valamint levente-, csendőr-, tűzoltó- és mentőtiszt tanfolyamnak is teret adott. Szintén értékes része volt az épületnek egy úszómedence, melyet Berettyóújfalu lakossága is közvetlen használatba vehetett.⁶⁹ A beruházásnak közlekedési szempontból is volt innovatív hozadéka: a Leventeház és a helyi sportegyesület, a BUSE telephelye – mely egyben a leventék gyakorló pályája is volt – között

⁶⁵ Bihar, 1. évf. (1927), 18. sz., 1927. május 5. 4.

⁶⁶ Vermes 1930. 47.

⁶⁷ Bihar, 1. évf. (1927), 1. sz., 1927. január 6. 3.

⁶⁸ Vermes 1930. 50.

⁶⁹ Bihar, 1. évf. (1927), 23. sz., 1927. június 9. 6.

1928-ban gyalogjárót létesítettek.⁷⁰ A vármegyeháza után ismét egy emeletes „ékszerdobozzal” gyarapodott a megyeszékhely, mely multifunkciós létesítményként számos területen hiánypótlást nyújtva járult hozzá a további fejlődéshez.

Az anyagi erőviszonyok fordulásával az addig szüneteltetett oktatási intézmények ügye is napirendre kerülhetett. A községi gazdasági népiskola, melyet az elemi iskolát befejezett, más felsőbb oktatási intézménybe nem járó tanulók részére szerveztek meg, 1905 óta működött Berettyóújfaluban, alapítója a nagyközség és a vármegye oktatásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Brózik Dezső volt.⁷¹ Az eredetileg a vasútállomás szomszédságában működő iskola kezdetől fogva helyhiánnyal küzdött, éppen ezért szándékoztak volna még 1914-ben egy nagyobb komplexumot az iskola tanulóinak számára rendelkezésre bocsátani, ha nem szólt volna közbe a nagyvonalas történelem. Mint később kiderült, az építkezés elhalasztása volt a kisebb probléma, sokkal nagyobb veszteségnek számított a háborús következmények és az azt követő román megszállás pusztítása: az épületben katonai járványkórházat rendeztek be, ami az iskolához tartozó kertészet pusztulását vonta maga után, a román hadsereg kivonulásakor pedig valamennyi fellelhető értéket magával vitt. Az eredeti hely alkalmatlanná válása miatt 1921-ben a község általános tagosítás útján biztosította a honvédelktanya melletti új területet, ahol mintegy öt év várakozás után, 1926 végén elkezdődhetett az építkezés.⁷² Az épület, melyet a Leventeházhoz hasonlóan szintén Csanak József tervezett, 1927 augusztusában nyitotta meg kapuit a település 420 tanköteles diákja előtt. Az intézmény megépülésének költségei, nagyközség tulajdonában álló iskoláról lévén szó, ezúttal kizárólag Berettyóújfalut terheltek, a felvett kölcsönből a település 101.000 pengőt költött a beruházásra.⁷³

A református elemi iskolák új, emeletes épületben való egységesítése szintén a régóta óhajtott álmok közé tartozott, amit végül állami segítséggel és hitelfelvétellel egyaránt élve, Berettyóújfalu és a református egyházközség közös beruházásaként sikerült tető alá hozni. A presbitérium által még 1924-ben elhatározott terv több évnyi kényszerszünet után végül az anyagi erőforrások előteremtésében kimagasló tehetséggel megáldott Fráter László közbenjárására mozdult el a holtpontról.⁷⁴ Az alispán lobbimunkájának köszönhetően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 80 ezer pengős segéllyel támogatta, valamint ugyanekkor összegű kedvezményes hitelhez segítette hozzá az egyházközséget. Egy ekkora méretű kölcsön még jutányos kondíciói ellenére is túl nagy falatnak bizonyult volna a jóval szerényebb költségvetési keretek között mozgó helybeli egyháznak, ezért a

⁷⁰ MNL HBML IV.406.b. 190. d. 2069/1928. Pótköltségvetés elrendelése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1920. március 4.

⁷¹ A Felvidéki Turócligetben született 1884-ben. Az állami tanítóképzőt Znióváralján, a gazdasági szaktanítóképzőt Békéscsabán végezte el. 1905-ben került Berettyóújfaluba, mint az iskola egyedüli tanára, 1912-ben igazgatói kinevezést kap. Az 1927-ben átadott önálló gazdasági népiskola az ő szervező és tanító munkájának köszönhetően tett szert országos hírnévre. Rendszeresen publikált a Gazdasági népiskola című országos lapban, 1923–1928 között pedig szerkesztette is azt, erre az időszakra Berettyóújfaluba helyezve a lap kiadását. Gazdasági tanfolyami jegyzetek címmel számos szakirodalmat írt, valamint a gazdasági szaktanítók országos egyesületének alelnöke volt. Mindezek mellett aktív közéleti tevékenységet folytatott, választott tagja volt Berettyóújfalu képviselő-testületének és Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának, 1920–22 között szerkesztője Szilágyi Lajos lapjának, a Bihari Újságnak. Sándor 2020.

⁷² Bihar, 1. évf. (1927), 51. sz., 1927. december 22. 8.

⁷³ Brózik 1938. 315.

⁷⁴ Bihar, 1. évf. (1927), 3. sz., 1927. január 20. 3.

projekt újabb elakadásának elejét véve Berettyóújfalu segítségével oldotta fel a gordiuszi csomót. Tehermentesítő lépésként a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől felvett 12000 dolláros hitel törlesztését a nagyközség vállalta magára.⁷⁵ Az 1927 nyarán építeni kezdett tíz tantermes központi iskola bő egy év után, 1928. szeptember 13-án került átadásra. A minden igényt kielégítő, modern, emeletes komplexum elkészültével az elemi népoktatás végre magasabb színvonalra emelkedve, megfelelő körülmények között folytatható volt. Szeptember 13-a az oktatás mellett a köztéri alkotások ünnepnapja is volt egyben: közvetlenül a református iskola avatása előtt leplezték le a nagyközség főterén, a községháza előtt felállított Tisza Kálmán-szobrot.⁷⁶

A vármegye földbirtokkal rendelkező gazdatársadalmának oktatása – alkalmazkodva a Trianon után megváltozott társadalomszerkezethez, melynek döntő részét a mezőgazdaságból élő népesség tette ki – kulcskérdésnek számított Csonka-Biharban. Ettől a szükségyszerűségtől vezérelve már 1923-ban kezdeményezés történt egy királyi téli gazdasági iskola felállítására, mely intézmény a vármegye gazdái számára biztosította volna a mezőgazdasági szakismeretek elsajátítását. Berettyóújfalu hozzájárulásként – csakúgy, mint a községi gazdasági népiskola esetében – két katasztrális hold földadomány formájában biztosította a területet, ám a beruházás forgatókönyve a másik három oktatási intézmény történetéhez hasonlóan alakult: habár a finanszírozásért ez esetben nem a vármegye vagy Berettyóújfalu nagyközség, hanem a Földművelésügyi Minisztérium felelt, az anyagi erőforrás problematikája éppúgy megbénította a projekt elindulását.⁷⁷ Az intézmény ügye a gazdasági fellendülést követően, 1927-ben került ismét napirendre. A vasút- és autóbusszállomás szomszédságában elhelyezett épület Werner Frigyes tervei alapján 1928 őszére készült el, de az ekkor már működő Leventeháznak köszönhetően a gazdasági iskola tanulói már 1927 őszén megkezdheték tanulmányaikat.⁷⁸ Az iskola üzemeltetése a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alá tartozott, a finanszírozásban ugyanakkor a vármegye községei is részt vállaltak. A települések – az adott községből bejáró tanulók létszámával arányosan – összesen 71 alapítványi hely létrehozásával támogatták a tanulók ingyenes oktatását.⁷⁹ Bihar az első vármegyék közt volt az országban, ahol a korszakban az új oktatási intézmények közé tartozó téli gazdasági iskola megnyithatta kapuit, társadalmi haszna pedig rövid időn belül kifizetődött. Két évnyi működés után ugyanis világosan látszott, hogy az iskola által közvetített szaktudásra nem csupán a tanulók, hanem a komplett gazdatársadalom részéről is elemi igény mutatkozik. Ennek a keresletnek a kielégítésére 1930. december 1-jén négy osztállyal kezdte meg működését Berettyóújfalu-ban az ország első gazdatanácsadó állomása.⁸⁰ Az iskola szomszédságában helyet kapó állomás – melynek helyéhez Berettyóújfalu 417 négyszögölnyi területet biztosított – szaktanácsadó munkáját az iskola tanárai látták el, segítséget nyújtva a mezőgazdasági kérdésekben hozzájuk forduló gazdálkodóknak.⁸¹ A vármegye előremutató, kortársak által „előre menekülésnek” hívott politikájának (is) köszönhetően a Leventeház után újabb intézmény kezdte meg működését elsőként Biharban, aminek renoméját tovább emelte az állomás további sikeres működése, és országos elterjedésére gyakorolt hatása.

⁷⁵ Gyáni 1930. 144.

⁷⁶ Bihar, 2. évf. (1928), 38. sz., 1928. szeptember 27. 2.

⁷⁷ Szombath 1938. 308.

⁷⁸ Bihar, 1. évf. (1927), 40. sz., 1927. október 6. 6.

⁷⁹ Szombath 1938. 312.

⁸⁰ Szombath 1938. 313.

⁸¹ Bihar, 1. évf. (1927), 40. sz., 1927. október 6. 4.

A korábban évekig hiába várt három oktatási intézmény átadása a pénzügyi akadályok eltűnésével mintegy másfél év alatt lezajlott, ezzel Csonka-Bihar az elemi és alsófokú mezőgazdasági oktatás, valamint a középfokú polgári és mezőgazdasági szakoktatás terén is jelentősen faragott le hiányosságaiból. A téli gazdasági iskola jelenléte vármegyei szempontból még inkább hangsúlyosabb volt, mivel a református elemi és polgári iskolák, valamint a gazdasági népiskola nagyrészt Berettyóújfalu tanuló lakosságát fedte le, ellenben a téli gazdasági iskola tanulói döntően a nagyközségen kívülről érkeztek.⁸²

Berettyóújfalu megyeszékhelyé alakulásának utolsó, fontosságát és méretét tekintve abszolút „leg” kategóriába tartozó beruházása volt az 1928 októberére megépült Gróf Tisza István Közkórház.⁸³ A kórház, tudószanatórium, megfelelő létszámú orvos és egészségügyi szakember nélkül maradt megyének égetően nagy szüksége volt az egészségügy mihamarabbi fejlesztésére, azon belül is legfontosabb lépésként egy közegészségügyi intézmény létrehozására. Berettyóújfaluban a helyzetet némileg javította a házi orvosok létszámnövekedése: a nagyközség által fenntartott orvosi szolgálat a húszas évek végétől három főre bővült, a háború utáni változások miatt felbukkanó magánorvosok pedig a korszakban legtöbben hatan, de legkevesebb hárman mindig jelen voltak a településen.⁸⁴ A nagyközség orvosai ugyan a lehetőségekhez mérten a berettyóújfalui régió egészségügyi ellátásában is komoly segítséget nyújtottak, ugyanakkor egy hiányzó közkórház értelemszerűen nem tudtak pótolni, a vármegye sok távolabbi községében pedig – az országos tendenciához hasonlóan – az orvosi jelenlétet is körorvosi rendszerben tudták biztosítani. Közkórház hiányában a megyében is működő egészségügyi karitatív szervezetek munkája is felértékelődött. A korszak népbetegsége, a tüdővész visszaszorítása érdekében 1920-ban megalakult a Bihar Megyei Tüdővész Ellen Védekező Egyesület, az Amerikai Egyesült Államok pénzügyi támogatásából 1921-ben létrejött anya-és csecsemővédő intézet, a Stefánia Szövetség, valamint az Országos Közegészségügyi Intézet által 1927-ben életre hívott Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat szakmai munkáját Berettyóújfalu orvosai felügyelték.⁸⁵ A tüdőgondozó egyesületet, valamint a Zöldkeresztes szolgálatot dr. Fényes Pál, míg a Stefánia Szövetséget testvére, dr. Fényes Ákos vezette. A szervezetek a megyeszékhelyről kiindulva viszonylag rövid időn belül az egész vármegyeben kiépülve erőn felüli munkavégzéssel segítették a rászoruló lakosságot, ennek ellenére sajnos az egészségügy összképét nézve tevékenységük csupán sebtapasznak számított a fennálló problémán.

Egy kisebb méretű, 50 ágyas megyei közkórház létesítése röviddel a vármegye megalakulása után, már 1921-ben az első nagyszabású tervek között szerepelt – Berettyóújfalu hozzájárulásként természetesen ezúttal is élt egy „szokásos” telekfelajánlással – azonban a fennálló kezdetleges körülmények és bizonytalan anyagi helyzet miatt az építkezés sajnos csakhamar távoli látószögbe került.⁸⁶ Mindenki számára világos volt, hogy egy ekkora méretű beruházáshoz a vármegye és Berettyóújfalu összefogása mellett legalább egy külföldi kölcsönre, és hathatós állami támogatásra egyaránt szükség lesz. Ezért nem meglepő módon érdemi lépésekre csak az évtized második felében, a vármegye hitelfelvétele után mutatkozott realitás, a gyakorlati megvalósítás szempontjából pedig nem meglepően az

⁸² Szombath 1938. 315

⁸³ Sándor–Török 2011. 64.

⁸⁴ Bagdi 2019. 47.

⁸⁵ Bagdi 2019. 48.

⁸⁶ Nagy 1938. 266.

elveszett beruházást nem ismerő Fráter László nevéhez fűződik Csonka-Bihar legnagyobb vállalkozásának levezénylése. A tervek szerint az építkezésre fordított 7 milliárd korona kiegészítésére további 2 milliárd kölcsön igényével a vármegyei közgyűlés még 1926 augusztusában kérelemmel fordult a népjóléti miniszterhez, amit 160000 pengő összegben 1927 januárjában meg is kapott.⁸⁷ Az épületnek hely adó, Berettyóújfalu „Gacsa kert” nevű részén fekvő, két megfelelő telek 3416 négyszögölt foglalt magába, 1928-ban pedig egy kiegészítő területtel bővült. Az építkezés 1927 őszén kezdődött el, de már a munkálatok megkezdése előtt pénzügyi problémák veszélyeztették befejezését.⁸⁸ Az 1926-ban kidolgozott költségvetési tervek alapján rendelkezésre álló pénzügyi keret a beruházás 1927-re végleg kiforrott költségeitől mintegy 3 milliárd koronával maradt el. A vármegye a fennálló hiány orvoslására a hitelfelvétel és ismételten állami segítség kombinációjában látta a megoldást. Az új finanszírozási terveket decemberben siker koronázta, a 21167 font összegű kölcsön mellé a Belügyminisztériumtól – a magyar-román egyezmény terhére – 240000 pengő támogatást kapott a közkórház ügye.⁸⁹ A probléma azonban ezekkel a pénzügyi támogatásokkal is csak részben oldódott meg, a még mindig hiányzó 150000 pengő forrást a vármegye, más lehetősége nem lévén, újra hitelfelvétel útján szerezte be, aminek fedezetéül a vármegye kárpótlási alapját szánták. Így tehát az egészségügyi intézmény elkészültéhez a vármegye 1926-ban felvett hitelének keretösszege mellé két további külföldi kölcsön, ezen felül két nagyobb összegű állami támogatás volt szükséges. A végletekig feszített anyagi nyújtózkodás meghozta eredményét, a projekt további lebonyolításában már nem történtek fennakadások.⁹⁰ A Népjóléti Minisztérium kérése alapján pavilonrendszerben épített kórház terveit ismét Csanak József építésmérnök készítette el. A kivitelezésben helyi, debreceni és budapesti cégek és vállalkozók egyaránt részt vettek. Az intézmény későbbi zavartalan működéséről már jóval elkészülése előtt igyekeztek gondoskodni: 1928 májusában a vármegye törvényhatósági bizottságából nyolc tagú kórházi bizottságot alakítottak, melynek első számú feladata megfelelő orvos- és szakszemélyzet felvétele, berendezési tárgyak, valamint megfelelő mennyiségű és minőségű orvosi eszköz beszerzése volt.⁹¹ Az egészségügyi dolgozók országos hiányának problémája a vármegyének is kellemetlen hónapokat okozott. Fél évvel a kórház megnyitása előtt egyik karitatív szervezet sem tudott ápolókat biztosítani a kórház számára, a várakozási idő mindegyik egyesületnél legalább három év volt. Mivel a pénzügyi keret már rendelkezésre állt, a kórház nővérhiánnyal való elindítását mindenképpen el akarták kerülni. Ezért más megoldást találva, önálló ápolótestületet létesítettek, 1 főnővérrel, 6 szakképzett és 6 képzés alatt lévő ápolónővel. A férőhelyek kapacitása az első tervekben maximum 80 főt tett ki, ez a szám végül 106 ágyban véglegesült.⁹² A berendezési tárgyak 1928 szeptemberétől október végéig sikeresen beszerzésre kerültek, ezzel minden akadály elhárult az intézmény átadása előtt. A munkálatok még nem fejeződtek be teljesen, amikor 1928. október 28-án ünnepélyes keretek között nyitotta meg kapuit Csonka-Bihar

⁸⁷ Bihar Népe, 6. évf. (1926), 32. sz., 1926. augusztus 9. 2.

⁸⁸ MNL HBML IV.402. 106. k. 891/1927. Berettyóújfalu, 1927. február 10.

⁸⁹ MNL HBML IV.402. 106. k. 11533/1927. Berettyóújfalu, 1927. december 21.

⁹⁰ MNL HBML IV.402. 107. k. 3782/1928. Berettyóújfalu, 1928. március 21.

⁹¹ A bizottság tagjai Balogh Elemér, Leszkay János, báró Vay László, dr. Miskolczy Pál, dr. Ertsey Péter, dr. Magyar Sándor, Kovács Mihály és T. Nagy Gyula voltak. MNL HBML IV.402. 107. k. 6653/1928. A kórházi bizottság tagjainak kinevezése. Berettyóújfalu, 1928. május 19.

⁹² Nagy 1938. 276.

első közkórháza, mely a Gróf Tisza István nevet vette fel.⁹³ Az intézmény alapszabályzata 1 igazgató főorvos, 1 főorvos, és 2 alorvosi állást rendszeresített. A kórház első igazgató-főorvosa dr. Böszörményi Nagy Géza, a debreceni egyetem tanára volt, aki 1938-ig vezette az intézményt. A főorvosi megbízást a település háziórvosa, dr. Fényes Pál kapta, aki 1938-ban, Böszörményi Nagy Géza távozásával kap majd igazgatói kinevezést. Az első két alorvos dr. Csáky Gergely és dr. Hanzéros Géza voltak.⁹⁴

A közigazgatás, a közlekedési és a lakhatási infrastruktúra és az oktatás ügyének rendezése után végre az egészségügy is fellélegezhetett Biharban. A kórházi ellátásra szorulókat ezentúl nem a Békés megyei Gyulára, vagy a hajdúsági Debrecenbe kellett elszállítani, a létfontosságú intézmény immáron a vármegyén belül is elérhetővé vált, egyúttal pedig Berettyóújfalu helyzetértékét is tovább erősítette.

A további fejlesztéseket a hazánkba 1930-tól begyűrűző világgazdasági válság megakadályozta, jöllehet 1940-ig további hivatalok Berettyóújfaluba költözése mellett több kisebb előrelépés is történik, a nagyszabású, megyeközponti státusz gerincét adó építkezések 1928-ig lezajlanak a településen.

„Ez a falu várost evett”

Berettyóújfalu 1921 és 1931 között egy rendkívül paradox helyzetben, a nemzet szörnyű tragédiájának árnyékában, egy kényszerpálya szerepébe kerülve története legnagyobb fejlődésén ment keresztül. Központi működésének első fázisát tekintve lehetősége kevés, sürgős kötelezettsége – a vármegye közigazgatásának megszervezésétől kezdve a menekült köztisztviselők helyzetén át szinte valamennyi ágazat újjáépítéséig – annál több akadt. A fennálló problémákra az újjáalakult vármegye gyorsan reagált, és kizsigerelt erőforrásai ellenére is már 1921-ben működőképessé tudta tenni a közigazgatást, 1925-re pedig lakhatást és megfelelő munkakörülményeket tudott biztosítani a Nagyváradról érkezett hivatalnokrétegnek, életet tudott lehelni a csonka megyébe, mindezt Berettyóújfaluban kivitelezve. Az ország gazdasági megerősödése hozta magával Berettyóújfalu fejlődésének második, erőteljesebb szakaszát, mely időszak bő két éve alatt a nagyobb kategóriájú beruházások is megvalósulhattak. A kiemelkedő, „kirakat” beruházások mellett természetesen számos más típusú fejlesztés is végbement: a középületeket vízvezetékekkel látták el, valamint állandó lett a telefonszolgáltatás. Többek között épült egy új filmszínház, elkészült a baptista imaház és egy református lelkészlak. 1924 és 1928 között 256 új ház épült a településen, a korszak végére a lakosság szám 10 ezerről 13 ezerre emelkedett.⁹⁵ Ha az egyik napról a másikra központtá lett nagyközség nyilvánvalóan nem pótolhatta az ősi székhely Nagyváradot, a csonka vármegye 61 településének központi szerepéhez – nyilván a gazdasági fordulat adta lehetőségeknek köszönhetően – az évtized végére már fel tudott nőni. A Magyarországon első Leventeház és gazdatanácsadó iroda átadásával pedig az ország közvéleménye előtt is sikerült bizonyítani, hogy a vármegye nem csupán az életképes működéshez szükséges teendőket képes elvégezni, hanem ezen felüljeljesítve nagyobb eredmények elérésére is képes. Ugyanakkor a városi cím kérdése a nagyarányú fejlődés ellenére a későbbiekben sem merült fel, a nagyközség központi időszaka alatt

⁹³ Bihar, 2. évf. (1928), 40. sz., 1928. október 31. 1–3.

⁹⁴ Nagy 1938. 279.

⁹⁵ Nadányi 1938. 463.

sem foglalkozott a település várossá nyilvánításának kérelmével. A település ezekben az években kialakult identitására tūpontos meghatározás volt a „faluváros” kifejezés, mely a nagyközségben dolgozó költőtől, Nadányi Zoltántól származik. A közigazgatás és az infrastruktúra minden szempontjából Berettyóújfalu kétségkívül várossá fejlődött, ugyanakkor az időigényesebb társadalmi folyamatok: polgárosodott társadalmi csoportok, értelmiség és a művészetlet fokozottabb, állandó jelenléte, melyek a szükséges szellemi pluszt megadva várossá emelnek egy települést, az idő rövidege miatt nyilvánvalóan nem mehettek végbe.

„*Ez a falu várost evett*” – állapította meg Nadányi, és aligha tévedett.⁹⁶ A kettős identitás jelensége természetesen nem csupán esztétikai, hanem társadalmi szempontból is megmutatkozott. A helybeli lakosság egy része büszke lokálpatriótaként üdvözölte a település nem mindennapi kihívását, és a korábbi évtizedekben zajló városiasodás betetőzését remélte. Egyesek ugyanakkor a nagyközség viharos gyorsaságú változásait más emóciókkal megélve, a körülményeket a falu-város ellentétbe behelyezve az áttelepült köztisztviselőkben Nagyvárad, a „város” térfoglalását látták.

1940-ben a második bécsi döntés értelmében Nagyvárad újra Bihar székhelye lett, az az apparátus pedig, akik menekültként Berettyóújfaluból is központot faragtak, visszatlepült az 1920 előtti megyeközpontba.⁹⁷ A II. világháború utáni új berendezkedésben rövid ideig, 1944–1950-ig újra a nagyközség lett a megyeszékhely, az 1950-es közigazgatási törvény értelmében pedig létrejött Hajdú-Bihar megye. Az új megyeközpont Debrecen városa lett, Berettyóújfalu pedig járási székhellyé visszaminősítve a fejlettebb hajdúsági települések és Debrecen mögött már kevésbé tudott érvényesülni, ismét nagyobb érdemi beruházásokra a hatvanas évek végéig nem kerül sor a „faluvárosban”.⁹⁸

A központi időszak alatt végbement fejlődés természetesen a későbbi évtizedekben is kamatozott, a felépült intézmények többségét az 1979-ben várossá minősített település napjainkban is igénybe veszi. Az egykori vármegyeháza járási hivatalként működik, a Leventeház Nadányi Zoltán Művelődési Házként a kultúrház szerepét tölti be, az oktatási intézmények ha már más formában is, de fennállnak, a Gróf Tisza István Kórház pedig jelen időben is Csonka-Bihar területének egyetlen közegészségügyi intézménye. Ez a 19 évnvi, nehézségekkel teli, de végső soron mégis prosperáló időszak tehát az infrastruktúra alapjait letéve jelenleg is Berettyóújfalu közigazgatásának alapját képezi.

⁹⁶ Molnár 1938b. 69.

⁹⁷ Sándor–Török 2011. 66.

⁹⁸ MNL HBML XXIII.576.a. 20. k. 18–24. A tervezett ipari fejlesztések tárgyalása. Berettyóújfalu, 1969. augusztus 27.

László Bagdi

The Transformation of Berettyóújfalu into a County Seat

This study is intended to present the biggest challenge in the history of Berettyóújfalu in the 20th century: the period of the settlement's transformation into a county seat after 1920. As a result of the catastrophic Trianon peace treaty for Hungary, a decisive part of Bihar County, including its ancient seat in Oradea, was annexed to Romania. Berettyóújfalu could then play a leading role in the recovery of the remaining Csonka-Bihar.

The town, which cherished ambitions to become a city since the beginning of the period of dualism, achieved its goal, even if not in accordance with the original idea: although it remained a town in its status, mainly due to a forced trajectory due to a tragedy, it could become the centre of 61 settlements in the remaining Bihar County.

The eight years immediately following the change of empire are presented, 1920–1928, which counted as the most eventful period in the history of the county centre, starting from the loss of Bihar through the reorganization of public administration to the hand-over of the public hospital.

Források

Közgyűjteményi források

BM	Bihari Múzeum
VIII. Ad/2123-2006.	Bihari Múzeum Adattára. Barcsay- emlékiratok, V. kötet. Barcsay László: Berettyóújfalu a 30-as években. Emlékmaradékok a régi utcákról. (Berettyóújfalu, kézirat.)
MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.406.b.	Bihar Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok.
IV.402.	Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai.
IV.458.	Bihar Vármegye egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye.
XXIII.576.a.	Berettyóújfalu Községi Tanács iratai. Tanácsi iratok.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 27	Miniszterelnökségi Levéltár. Miniszterelnökség. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

Sajtóforrások

- 8 Órai Ujság, 11. évf. (1937)
Az Est, 28. évf. (1937)
Bihar, 1–2. évf. (1927–1928)
Bihar Népe, 1–6. évf. (1921–1926)
Bihari Újság, 2–3. évf. (1922–1923)
Biharvármegye Hivatalos Lapja, 17., 20–25. évf. (1919, 1922–1927)
Honvédségi Közlöny, 63. évf. (1936)
Magyarország tiszti cím- és névtára, 23. évf. (1904)
Pesti Hírlap, 22. évf. (1937)

Szakirodalom

- Bagdi 2019. Bagdi László: A háziorvosi szolgálat kialakulása Berettyóújfaluban. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXIV. Szerk.: Sándor Mária. Berettyóújfalu, (2019). 37–64.
- Borsy 1930. Borsy Imre: Bihar Trianon előtt és Trianon után. In: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Szerk.: Vermes Ernő. Berettyóújfalu, 1930. 7–19.
- Brózik 1938. Brózik Dezső: Önálló gazdasági népiskolák. In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 314–322.
- Dékány 2018. Dékány István: Trianoni árvák. Bp., 2018.
- Fleisz 2011. Fleisz János: Nagyvárad várostörténete. Nagyvárad, 2011.
- Gyáni 1930. Gyáni Ferenc: Berettyóújfalu az utolsó tíz év alatt. In: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Szerk.: Vermes Ernő. Berettyóújfalu, 1930. 201–230.
- Kerepeszki 2014. Kerepeszki Róbert: Berettyóújfalu és Bihar vármegyei választások a két világháború között. In: Új Nézőpont, 1. (2014) 1. sz. 7–19.
- Mendöl 1938. Mendöl Tibor: Bihar-vármegye földrajza. In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 23–41.
- Molnár 1938a. Molnár Imre: Hogyan lett Biharországból Csonka-Bihar? In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 9–20.
- Molnár 1938b. Molnár Endre: Bihar-vármegye vázlatos statisztikája. In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 60–72.
- Nadányi 1938. Nadányi Zoltán: A világ közepe. In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 462–467.
- Nagy 1938. Nagy Géza: Bihar-vármegye Gróf Tisza István közkórházának első tíz esztendeje. In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 266–280.
- Nemes 1938. Nemes István: Ipar, kereskedelem, hitelélet. In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 246–260.

- Nyakas 1981. Nyakas Miklós: Berettyóújfalu politikai és társadalmi élete a polgári korszakban. In: Berettyóújfalu története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 299–325.
- Romsics 1999. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999.
- Romsics 2001. Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Bp., 2001.
- Sándor 2020. Sándor Mária: Brózik Dezső. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/brozik-dezso> (Utolsó letöltés: 2020. március 13.)
- Sándor Mária: Fráter László. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/fraterlaszlo> (Utolsó letöltés: 2020. március 19.)
- Sándor–Török 2011. Sándor Mária, Török Péter: Adatok Berettyóújfalu két világháború közötti infrastrukturális fejlődéséhez. In: Bihar vármegye a múlt időben/Comitatul Bihor in timpul trecutului. Szerk.: Varjasi Imre. Debrecen, 2011. 53–70.
- Szombath 1938. Szombath Béla: A berettyóújfalusi m. kir. téli gazdasági iskola és mezőgazdasági szaktanácsadó állomás. In: Bihar-vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monografiája XXV.) Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., (1938). 308–313.
- Vermes 1930. Bihar reménye és büszkesége: a Levente-intézmény. In: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Szerk.: Vermes Ernő. Berettyóújfalu, 1930. 47–59.